

**BOLNİSİ VE DMANİSİ (GÜRCİSTAN/BORÇALI) KARAPAPAK/TEREKEME
AĞIZLARINDA FİİL ÇEKİMİ ÜZERİNE MORFOLOJİK BİR İNCELEME¹****Kadriye SAKUR²****Turgut TOK³**

Sakur, K. ve Tok, T. (2026). Bolnisi ve Dmanisi (Gürcistan/Borçalı) Karapapak/Terekeme ağızlarında fiil çekimi üzerine morfolojik bir inceleme, *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 1-19.

ÖZET: Bu çalışma, Türk ağız araştırmalarında yeterince belgelenmemiş sahalardan biri olan Gürcistan'ın Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) bölgesine bağlı Bolnisi ve Dmanisi⁴ rayonlarında konuşulan Karapapak/Terekeme ağızlarının fiil çekim sistemini morfolojik ölçütlerle incelemektedir. Araştırmanın veri tabanını, Dmanisi'de altı, Bolnisi'de on köyden derlenen özgün saha verileri oluşturmaktadır. Veriler, yöreye özgü ses ve şekil özelliklerini korumak amacıyla transkripsiyon yöntemiyle yazıya aktarılmıştır. İnceleme sonucunda, bölge ağızında arkaik unsurların yanı sıra sistemli morfolojik varyantların da yaşadığı görülmüştür. Öğrenilen geçmiş zamanda I. şahıslarda /-mİş/, II. ve III. şahıslarda /-If/ kullanımı; şimdiki zamanda /-êr/ ve /-mêr-/ biçimleri; büzülmeler, analitik gereklilik yapıları ve emir-istek kiplerindeki arkaik ekler başlıca bulgulardır. Elde edilen sonuçlar, Bolnisi-Dmanisi ağızlarının Borçalı-Çıldır-Kars eksenindeki ağız sürekliliğiyle ve Türkçenin tarihî evreleriyle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Borçalı, Karapapak/Terekeme Ağızları, Bolnisi ve Dmanisi, Fiil Çekimi, Morfoloji

**A MORPHOLOGICAL INVESTIGATION OF VERB INFLECTION IN THE
KARAPAPAK/TEREKEME DIALECTS OF BOLNISI AND DMANISI
(GEORGIA/BORCHALI)**

ABSTRACT: This study investigates the verbal conjugation system of the Karapapak/Terekeme dialects spoken in the Bolnisi and Dmanisi districts of the Kvemo Kartli (Lower Kartli) region in Georgia, which remains one of the insufficiently documented areas in Turkish dialectology. The research database is composed of original field data collected from six villages in Dmanisi and ten villages in Bolnisi. To preserve the region-specific phonetic and morphological features, the data were recorded using the transcription method. The analysis reveals that the regional dialect preserves archaic elements alongside systematic morphological variants. Key findings include the distinctive use of the /-mİş/ suffix for the first person and the /-If/ suffix for the second and third persons in the indirect past tense; the /-êr/ and /-mêr-/ forms

¹ Bu çalışma, birinci yazarın Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde hazırlamakta olduğu doktora tezi kapsamında üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: sakurkadriye@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0877-4377

³ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD., e-posta: ttok@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0167-4467

⁴ Araştırma sahasını oluşturan ve günümüzde Gürcistan'ın resmî idaresinde Bolnisi ve Dmanisi olarak adlandırılan bu rayonlar, yöre halkı arasında ve Türk kültür hafızasında tarihî Türkçe adları olan Bolus ve Başgeçit isimleriyle bilinmektedir.

in the present tense; contractions, analytical necessity structures, and archaic suffixes in imperative-optative moods. The results demonstrate the clear relationship between the Bolnisi-Dmanisi dialects and the dialect continuum along the Borchali-Çıldır-Kars axis, as well as their deep-rooted connection to the historical stages of the Turkish language.

Keywords: Borchali, Karapapak/Terekeme Dialects, Bolnisi and Dmanisi, Verbal Conjugation, Morphology.

GİRİŞ

Tarihsel olarak, göç ve değişen siyasi sınırlar nedeniyle, Güney Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'ya dağılmış Karapapak/Terekeme topluluklarının konuşma biçimleri, topluca Karapapak/Terekeme ağız olarak tanımlanmıştır. Zorunlu göçler, sosyo-politik baskılar ve demografik parçalanma, bu ağız grubunun geniş coğrafi dağılımını şekillendiren temel sosyodilbilimsel faktörler arasındadır.

Karapapak/Terekemeler, ana yerleşim alanları olan Gürcistan'ın Borçalı bölgesiyle Azerbaycan'ın kuzeybatısındaki Kazak ve Ağstafa rayonları ve Gence şehri çevresinde yaşamış, 19. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı-Rus savaşları ardından Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasına -özellikle Kars, Ardahan ve Iğdır'a- yoğun biçimde göç etmişlerdir. Bu yoğun göç dalgalarına rağmen topluluklar, geniş bir ulusötesi coğrafyada ortak kültürel ve dilsel kimliklerini koruyarak sözlü geleneklerini, kolektif hafızalarını ve ağız sürekliliğini yaşatabilmişlerdir (Kalafat, 2002; Güler, Akgül & Şimşek, 2001; Yılmaz, 2018).

Bölgedeki tarihsel hareketlilik ve çokdilli temas, hem Karapapak/Terekeme ağzının coğrafi olarak yayılmasına neden olmuş hem de fonetik ve morfolojik düzlemlerdeki kimi özelliklerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bilindiği gibi literatürde Karapapak/Terekeme ağız, Oğuz ve Kıpçak katmanlarının iç içe geçtiği bir yapı olarak betimlenir. Ayrıca özellikle Gürcüce ve Ermenice gibi komşu dillerle uzun süreli temasın sosyodilbilimsel izleri de rapor edilmektedir (Aliyeva, 2021). Bu çerçevede, Güney Kafkasya ile Kuzeydoğu Anadolu arasında siyasal sınırları aşan bir dilsel süreklilik hattına da işaret eder (Valehoğlu, 2005).

Siyasal koşullar nedeniyle önceki dönemlerde erişimi sınırlı kalan ve Borçalı sahası içinde değerlendirilen Bolnisi ile Dmanisi rayonlarında yürütülen özgün saha verilerine dayanan bu çalışma, Karapapak/Terekeme konuşurlarında fiil kiplerinin biçimbilimsel işaretlenişini inceler ve bu yerleşimlerin söz konusu ağızlar arası süreklilik hattındaki konumunu ortaya koyar. Çalışma, Ercilasun (2002) ile Güneş (2013) başta olmak üzere Borçalı-Çıldır-Kars çizgisine ilişkin birikimi temel alsa da Bolnisi-Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarının sürekliliklerinin şimdiye dek yeterince belgelenmemiş bir kesimini temsil eder. Bu bağlamda amaç, bölgede kaydedilen fiil çekim kalıplarını betimlemek ve bunların diğer Karapapak/Terekeme ağız varyantlarıyla örtüşme/ayrışma düzeyini ortaya koymaktır. Çalışmada elde edilen bulgularla amacımız, Türk ağız araştırmaları yazınına yeni saha kayıtları ve karşılaştırmalı gözlemler kazandırmaktır.

Bu çerçevede çalışma iki temel soruya odaklanmaktadır: Bolnisi ve Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında fiil çekimi hangi morfolojik biçimler ve varyantlarla gerçekleşmektedir? Bu biçim ve varyantlardan hangileri başta Borçalı olmak üzere

Karapapak/Terekeme ağızlarına ilişkin önceki çalışmalarda belgelenen yapılarla ortaklık göstermektedir ve hangileri Bolnisi-Dmanisi sahasında farklılaşmaktadır? Bu sorular doğrultusunda incelemede, fiil çekim unsurları saha verileri temelinde betimlenmiş ve belirgin morfolojik özellikler ilgili ağız araştırmalarındaki verilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

1. ARAŞTIRMA SAHASI, MALZEME VE YÖNTEM

Bu çalışma, devam eden bir doktora tezi kapsamında Gürcistan'ın Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) bölgesine bağlı Bolnisi ve Dmanisi rayonlarından derlenen Karapapak/Terekeme ağız verilerine dayanmaktadır. Literatürde bu sahaya ait yayımlanmış ağız verisinin yok denecek kadar az olması, yörelerin tercih edilmesinde belirleyici olmuştur.

Bu çalışma, doktora tezinin daha geniş saha malzemesi içerisinden yalnızca Bolnisi ve Dmanisi rayonlarına ait veriler üzerine kurulmuştur. Metin içinde değerlendirmeyi temsil eden sınırlı sayıda örnek verilmiştir. Veriler, Dmanisi'deki altı ve Bolnisi'deki on köy olmak üzere toplam on altı yerleşim yerinden derlenmiştir. Derleme aşamasında farklı yaş gruplarına sahip kadın ve erkek kaynak kişilerin doğal bağlamlarındaki günlük konuşmaları kaydedilmiştir. Böylece fiil çekimlerinin ve şahıs eklerinin kalıplaşmış değil, canlı kullanım örnekleri üzerinden belgelenmesi sağlanmıştır. Bölgeye özgü ses olaylarını aslına uygun biçimde yansıtmak amacıyla metinler transkripsiyon yöntemiyle yazıya aktarılmıştır.

Makaledeki inceleme, tez için oluşturulan bu genel derlemelerden seçilen örneklerle sınırlandırılmıştır. Örneklerin metin içi alıntılarında, analizin izlenebilirliğini sağlamak için “D” harfinin Dmanisi rayonunu, “B” harfinin ise Bolnisi rayonunu temsil ettiği bir kodlama sistemi kullanılmıştır (Örn. D1/23: Dmanisi, Bezekli köyü, 1. metin, 23. satır; B2/4: Bolnisi, Kepenekçi Köyü, 2. metin, 4. satır).

2. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Bolnisi ve Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarının fiil çekim sistemi, şahıs ekleri, bildirme kipleri ve tasarlama kipleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Tablolar, derleme metinlerinde tanıklanan çekim biçimlerini ve kullanım örneklerini toplu olarak göstermektedir ve değerlendirmelerde ise bu biçimlerin bölge içindeki görünümü ve ilgili literatürdeki karşılıkları karşılaştırılmaktadır.

2.1. Şahıs Ekleri

Derleme verilerinde fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, mevcut çekim örneklerinin dağılımına göre birinci ve ikinci tip şahıs ekleri altında gösterilmiştir. Birinci tip dizide /-Am/, /-sAn/, /Ø/, /-(I)H/, /-sIz/ ~ /-sIηIz/ ve /-lAr/; ikinci tip dizide ise /-m/, /-η/, /Ø/, /-H/, /-z/ ~ /-ηIz/ ve /-lAr/ biçimleri tanıklanmaktadır. Bu tablolar, sonraki zaman ve kip incelemelerinde görülen şahıs çekimlerinin morfolojik zeminini göstermektedir.

2.1.1. Birinci Tip Şahıs Ekleri

Tablo 1: Birinci Tip Şahıs Ekleri ve Kullanım Örnekleri

/-Am/: *pēnsiye tūşöm* “emekli olayım” D1/83, *dānişajām* “danışacağım/konuşacağım” D6/1, *gocālmışām* “kocalmışım/yaşlanmışım” B2/4

/-sAn/: *ōturaḡaḡsaḡ* “oturacaksın” D6/49, *tökörseḡ* “döküyorsun” B5/22, *gētirmelisēḡ* “getirmelisin” B4/213

/Ø/: *töküf* “dökmüş” D1/306, *yiyir* “yiyor” D6/83, *yanājāḡ* “yanacak” B8/132

/-(I)H/: *gonuşoruḡ* “konuşuyoruz” D5/26, *sēpirīḡ* “sepiyoruz” B1/23, *dēēriḡ* “diyoruz” B10/33

/-sIz/, /-sInIz/: *ḡālīfsıḡız* “kalmışsınız” D4/46, *topluyursuz* “topluyorsunuz” B4/23, *yāpısdırērsız* “yapıştırıyorsunuz” B8/109

/-lAr/: *ḡouḡlar* “koymuşlar” D4/9, *ēliyirler* “ediyorlar” B2/20, *tököller* “döküyorlar” B4/215

2.1.2. İkinci Tip Şahıs Ekleri

Tablo 2: İkinci Tip Şahıs Ekleri ve Kullanım Örnekleri

/-m/: *ḡācdım* “kaçtım” D3/20, *işdēdim* “işledim” D5/5, *ēvlēnsēm* “evlensem” B7/47

/-ḡ/: *sōydūḡ* “sövdün” B2/40, *ḡör’sēḡ* “görsen” B4/220, *oḡudūḡ* “okudun” B9/113

Ø: *kōşdü* “göçtü” D1/223, *tüşse* “düşse” B4/142, *tanıtsa* “tanıtsa” B9/66

/-H/: *ḡaldırsāḡ* “kaldırsak” D1/150, *ḡētdih’* “gittik” D3/104, *ḡāldıḡ* “kaldık” B4/87

/-z/, /-ḡIz/: *içmesēz* “içmeseniz” D6/147, *ḡētdiḡız* “gittiniz” B7/141, *istīrseḡız* “istiyorsanız” B8/69

/-lAr/: *kōşdüler* “göçtüler” D1/114, *kecdiler* “geçtiler” B4/4, *dōyseler* “dövseler” B4/218

2.2. Zaman Ekleri (Bildirme Kipleri)

2.2.1. Görülen Geçmiş Zaman

Bolnisi ve Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında görülen geçmiş zaman düzenli olarak /-DI/ ekiyle işaretlenir. Bu bağlamda ekin başındaki ünsüz, Türkiye Türkçesindeki /-tI/'lı biçimlerden farklı olarak çoğu örnekte ötümlü /d/ biçimini korumaktadır. Bu kullanım, Bolnisi-Dmanisi sahasının tarihî Borçalı ağız alanı içinde yer alması ve Borçalı Karapapak/Terekeme ağzının Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızları arasında değerlendirilmesiyle uyumludur (Güneş, 2013; Əsədova, 2014). Ayrıca literatürde Borçalı ağzı, Karabağ, Kazak, Gence ve Ayrım ağızlarıyla birlikte Batı grubu içinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda Bolnisi-Dmanisi verileri, hem Borçalı ağız sahasının iç özelliklerini hem de Borçalı-Kars-Çıldır/Arpaçay hattındaki tarihî ve coğrafi ağız sürekliliğini yansıtmaktadır (Ercilasun, 2002; Demirkaya, 2021).

Tablo 3: Görülen Geçmiş Zaman Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu Çekim	Olumsuz Çekim
<i>/-dİm/:</i> <i>ğācđım</i> “kaçtım” D3/20, <i>dalaşđım</i> “kavga ettim” B1/112	<i>/-mAdİm/:</i> <i>dēmedim</i> “demedim” B4/117, <i>geçmedim</i> “geçmedim” D4/51
<i>/-dİŋ/:</i> <i>hārdan_āldıŋ</i> “nereden aldın” D6/121, <i>gētdıŋ</i> “getirdin” B3/206	<i>/-mAdİŋ/:</i> <i>doymadıŋ</i> “doymadın” D6/84, <i>vērmedıŋ</i> “vermedin” D1/341
<i>/-dİ/:</i> <i>ēlledi</i> “yaptı” D3/127, <i>gıjılladı</i> “uğuldadı” B3/125	<i>/-mAdİ/:</i> <i>dōymedi</i> “dövmedi” D4/48, <i>çatmadı</i> “ulaşmadı” B9/28
<i>/-dİH/:</i> <i>goşulduḥ</i> “birleştik” D1/2, <i>çēyTirdih’</i> “çektirdik” B1/5	<i>/-mAdİH/:</i> <i>zorranmadıḥ</i> “zorlanmadık” B1/88, <i>tüşmedih’</i> “düşmedik” B3/120
<i>/-dİŋIz/:</i> <i>eşiddiŋiz</i> “işittiniz” D4/70, <i>gāldıŋiz</i> “kaldınız” B9/49	<i>/-mAdİ(ŋI)z/:</i> <i>tapammadıŋiz</i> “bulamadınız” B7/141, <i>bilmēdīz</i> “bilmediniz” B9/47
<i>/-dİlAr/:</i> <i>ōddadılar</i> “vurdular” D4/70, <i>kecdiler</i> “geçtiler” B4/4	<i>/-mAdİlAr/:</i> <i>gālmediler</i> “gelmediler” D1/210, <i>toy_ēlemediler</i> “dügün etmediler” D3/69

2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Bolnisi-Dmanisi Karapapak/Terekeme ağzında öğrenilen geçmiş zaman, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi /-IP/ ve /-mİş/ ekleriyle karşılanmaktadır. Ancak eldeki verilerde /-IP/ biçimbiriminin p > f sızıcılaşması sonucunda istikrarlı bir şekilde /-If/ olduğu görülmüştür. Saha verileri, bu iki ekin şahıs çekimleri arasında işlevsel bir iş bölümü olduğunu göstermektedir:

/-If/ Biçimbirimi: Bu ek, II. ve III. şahıs çekimlerinde temel zaman işaretleyicisi olarak kullanılırken, I. şahıs çekimlerinde tanıklanmamıştır. Özellikle III. teklik şahıs çekiminde bu eke, genellikle */-dIr/* bildirme eki getirilmekte ve bölge ağzının karakteristik özelliği olan son sesteki */r/* ünsüzünün düşmesiyle yapı */-IfdI/* biçiminde (olumsuz çekimde */-mIyIfdI/*) karşımıza çıkmaktadır (Şirəliyev, 2008; Güneş, 2013). Eldeki verilerde bildirme ekinin kullanılmadığı yalın */-If/* biçimli 3. şahıs çekimleri de mevcuttur.

/-mIş/ Biçimbirimi: */-If/* ekinin kullanılmadığı I. tekil ve I. çoğul şahıs çekimlerinde kullanılmaktadır.

Şahıs kategorilerine göre bu iki ek arasında kurulan morfolojik iş bölümü (I. şahıslarda */-mIş/*, II. ve III. şahıslarda */-If/* ekinin kullanılması) literatürdeki alan araştırmalarında da görülmektedir. Bu bağlamda Şirəliyev (2008), bölge ağzının dâhil olduğu Qazax diyalekti için verdiği şahıs çekim tablolarında bu morfolojik ayrımı açıkça gösterir. Güneş (2013) de Borçalı ağzı üzerine yaptığı çalışmada */-mIş/* ekinin bu özel kullanımının yalnızca */-If/* ekinin bulunmadığı birinci şahıs çekimlerinde devreye girdiğini belirterek bu kuralı doğrular.

Eldeki verilerde bu morfolojik dağılımın istisnası olarak yalnızca “*gelmişşē*” örneği saptanmıştır. Bu örnek dışındaki tüm çekimler, bölge ağzındaki öğrenilen geçmiş zaman çekiminin şahıs kategorilerine göre paylaşımını doğrulamaktadır.

Tablo 4: Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumlu Çekimi ve Örnekleri

-If	-mIş
-	<i>/-mIşAm/:</i> <i>g̃yymışām</i> “vermişim” D1/393, <i>yēkelēnmişem</i> “büyümüşüm” B2/60
<i>/-IfsAŋ/:</i> <i>gēdifşē</i> “gitmişsin” D2/47, <i>ālīfsaŋ</i> “almışsin” B3/95	<i>/-mIşsAŋ/:</i> <i>gelmişşē</i> “gelmişsin” B4/17
<i>/-If/:</i> <i>kutārīf</i> “kurtarmış” D4/19, <i>gēri dönüf</i> “geri dönmüş” B10/130	-
<i>/-IfdI/:</i> <i>vurufdu</i> “vurmuş” D4/62, <i>bāhıfdu</i> “bakmış” B9/79	-
-	<i>/-mIşIH/:</i> <i>minmişih’</i> “binmişiz” D3/54, <i>ēlēmişih’</i> “yapmışız” B1/131
<i>/-IfsI(ŋI)z/:</i> <i>ēşidifsiz</i> “ışitmişsiniz” D6/23, <i>hoş gēlišiŋz</i> “hoş gelmişsiniz” B2/1	-
<i>/-IfIAr/:</i> <i>dānışıflar</i> “danışmışlar” D1/357, <i>yığılıflar</i> “topllanmışlar” B3/130	-

Olumlu çekimde öğrenilen geçmiş zamanın */-If/* ve */-mIş/* örnekleri sunulduktan sonra, aynı kip-zaman kategorisinin olumsuz çekimine ilişkin örnekler de aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Öğrenilen Geçmiş Zaman Olumsuz Çekimi ve Örnekleri

-If	-mİş
-	<i>/-mAmİşAm/:</i> <i>āğlamamışām</i> “ağlamamışım” D3/143, <i>satmamışam</i> “satmamışım” D4/42
<i>/-mİyİfsAñ/:</i> <i>gōrmüyüfsēñ</i> “görmemişsin” - D6/124, <i>durmuyufsañ</i> “durmamışsın” B5/204	
<i>/-mİyİf/:</i> <i>ōlmuyuf</i> “olmamış” D3/9, <i>ğālmıyuf</i> - “kalmamış” B9/48.	
<i>/-mİyİfdİ/:</i> <i>yaratmıyıfdı</i> “yaratmamış” D3/16	
-	<i>/-mAmİşİH/:</i> <i>zehmet élememişih’</i> “zahmet etmemişiz” D5/34, <i>pişirmemişih’</i> “pişirmemişiz” B1/129
<i>/-mİyİfsİñİz/:</i> <i>olmuyufsuñuz</i> “olmamışsınız” - B9/49	
<i>/-mİyİfİAr/:</i> <i>dēmiyiflēr</i> “dememişler” B9/48, - <i>mindirmiyiflēr</i> “bindirmemişler” B10/126	

2.2.3. Gelecek Zaman

Karapapak/Terekeme ağızlarının belirleyici fonetik özelliklerinden biri olan /c/ > /j/ sızıcılaşması, Bolnisi-Dmanisi sahasında da karakteristik biçimde görülmektedir. Bu ses olayı, literatürde Borçalı ve Kars-Arpaçay-Iğdır hattındaki ağızların ortak özelliklerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Şirəliyev, 2008; Güneş, 2013; Demirkaya, 2021; Kavaklıçeşme, 2010). Söz konusu özellik, Türkiye Türkçesinde -AcAk ekiyle karşılanan gelecek zaman kategorisinin bu ağızlardaki biçimlenişinde özellikle belirginleşmektedir. Bu bağlamda Karapapak/Terekeme ağızları, gelecek zaman çekimi bakımından hem Türkiye Türkçesine hem de Standart Azerbaycan Türkçesine göre daha geniş bir varyantlaşma göstermektedir. Standart Azerbaycan Türkçesindeki -AcAQ ekinin bu ağız bölgesindeki karşılıkları, sızıcılaşma, daralma, ünlü değişimleri ve ekteki yeniden biçimlenmeler sonucunda -Aj, -ACAH, -AJI gibi farklı diyalektal biçimlerle temsil edilmektedir.

Bolnisi-Dmanisi ağızlarında gelecek zamanın temel çekim tipleri, Karapapak/Terekeme ağızlarının genel morfolojik görünümüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu bağlamda Tablo 6’da yer alan *pükejēm*, *ōturajaḥsañ*, *nağarajih* gibi örnekler, bu ağız grubunda yaygın olarak

görülen gelecek zaman kuruluşunun Bolnisi-Dmanisi sahasında da sürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte derleme verileri, özellikle 1. tekil, 2. tekil ve 2. çoğul şahıslarda ekin daha ileri düzeyde daraldığını, fiil köküyle kaynaştığını ya da ikincil biçimler kazandığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede *kündēliyjēm*, *gōrēssēŋ*, *ğaydājıyıh*, *dōyūlejiŋiz*, *kesejsiŋiz* gibi örnekler, Bolnisi-Dmanisi sahasında belirginleşen yerel gelecek zaman varyantları olarak değerlendirilebilir.

Bu varyantlaşma, Borçalı sahasına ilişkin önceki çalışmalarla da karşılaştırılabilir niteliktedir. Əsədova, *Azərbaycan Dilinin Borçalı Şivələri* adlı çalışmasında Borçalı ağzını diğer sahalardan ayıran özgün gelecek zaman eklerinden birinin -aş/-eş varyantı olduğunu belirtir. Araştırmacı, bu ekin özellikle Marneuli rayonuna bağlı Lejveddin köyünde kesin gelecek zamanın 2. şahıs çekiminde (gedēssēŋ, geleşsēŋ vb.) kullanıldığını kaydeder (Əsədova, 2014, s. 827). Bu çalışmada derlenen verilerde ise aynı varyantın Bolnisi rayonuna bağlı Kolayır köyünde de 2. şahıs çekiminde belirgin biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, -aş/-eş varyantının yalnızca Marneuli sahasıyla sınırlı olmadığını, Borçalı ağız alanı içinde daha geniş bir yayılım gösterebildiğini düşündürmektedir.

Ayrıca bölge ağzında önceki çalışmalarda yer alan Karapapak/Terekeme ağızları için kaydedilen gelecek zamanın olumsuz biçimlerinin de farklı kullanımlara sahip olduğunu görmekteyiz. Yine Tablo 6’da yer alan *dēmiyejem*, *ölmiyejeh’sēŋ*, *dānişmiyajah* gibi örneklerde diğer Karapapak/Terekeme ağızlarında olduğu gibi -mIyA- çizgisinde olumsuzluğun biçimlendiği görülürken, *girmeyejeh’sen*, *bağammayajah*, *ğedemmeyejeh’ler* gibi örneklerde ise -mAyA- / -mIyA- doğrultusunda şekillenen varyantlı yapıların kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ekleşme sürecinde ortaya çıkan daralma, hece kaynaşması ve kısaltmaya bağlı olarak *ğēlmijēm*, *dēmiyjēm*, *vērmējeh’lēr* gibi daha büzülmüş biçimleri de derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Bolnisi ve Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında gelecek zamanın olumsuz çekiminin yalnızca basit fonetik değişimlerle sınırlı kalmayıp şahıs çekimleri düzeyinde yöreye özgü, sistemli ve zengin bir varyantlaşma sergilediği görülmektedir.

Tablo 6: Gelecek Zaman Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu	Olumsuz
<i>/(y)AjAm/:</i> <i>pükejēm</i> “bükeceğim” D3/83, <i>kündēliyjēm</i> “(hamuru) bezeler haline getireceğim” B8/83	<i>/(mIy)AjAm/:</i> <i>dēmiyejem</i> “demeyeceğim” D3/166, <i>ğēlmijēm</i> “gelmeyeceğim” B4/89, <i>dēmiyjēm</i> “söylemeyeceğim” B4/117
<i>/(ACA)HsAŋ/:</i> <i>ōturajahsāŋ</i> “oturacaksın” D6/49, <i>ğēdeceh’sēŋ</i> “gideceksin” B4/21, <i>gōrēssēŋ</i> “göreceksin” B8/104	<i>/(mIy)AjAHsAŋ/:</i> <i>girmeyejeh’sen</i> “girmeyeceksin” D3/140, <i>ölmiyejeh’sēŋ</i> “ölmeyeceksin” B7/141
<i>/(y)ACA)H/:</i> <i>ğopartajah</i> “kopartacak” D6/190, <i>geleceh’</i> “gelecek” B9/7	<i>/(mIy)ACA)H/:</i> <i>bağammayajah</i> “bakamayacak” D1/351, <i>dānişmiyajah</i> “sohbet etmeyecek” B6/53, <i>çihmayajāh</i> , “çıkamayacak” B6/63

/-(y)AjIH/: *nağarajıh* “ne yapacağız” D2/33, **/-mIyAjIH/:** *toy ellemiyējih’* “düğün örtejih’ “örteceğiz” B8/2, *ğaydājıyih’* “geri etmeyeceğiz” B5/64 döneceğiz” D6/46

/-(y)AjAHsIqIz/: *dōyūlejiniz* “dövüleceksiniz” **/-mIyAjAHsI(η)z/:** *gelmiyejsiniz* D6/62, *kesejsiniz* “keseceksiniz” B10/50 “gelmeyeceksiniz” D3/133, *almıyajahsız* “almayacaksınız” B3/197

/-AjAHlAr/: *dincelejeh’ler* “dinlenecekler” **/-mIyAjAHlAr/:** *gèdemmeyejeh’ler* D6/51, *minejeh’lēr* “binecekler” B1/105 “gidemeyecekler” D4/26, *vèrmējeh’lēr* “vermeyecekler” D6/132

Son olarak, gelecek zaman çekiminde sıfat-fiil kökenli **/-AsI/** ekinin kullanımı da bölge ağzının arkaik özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Mirzəzadə’nin Azərbaycan yazılı kaynakları üzerine yaptığı değerlendirmeye göre **/-(y)AsI/** biçimi, gelecek zaman bakımından **/-(y)AcAK/** biçimiyle ilişkilendirilebilmekte ve bazı örneklerde kesin gelecek zaman işlevi taşıyabilmektedir (Mirzəzadə, 1990, s. 160; aktaran Tanrıverdi, 2017, s. 531). Bu bakımdan Bolnisi-Dmanisi ağızlarında tespit edilen **/-AsI/**’lı örnekler, ekin tarihî gelecek zaman işlevinin bölgede sınırlı ölçüde korunmuş biçimleri olarak değerlendirilebilir. Ancak bu ekin işlevsel alanı, genel gelecek zaman eklerine oranla oldukça sınırlıdır. Derlenen metinlerde, sadece Dmanisi ağzında üç örnekte tespit edilmiştir:

/-AsI/: *dōylesisiiz* “dövüleceksiniz” D6/147, *gèdēsiyem* “gideceğim” D6/186, *ğaçasıyam* “kaçacağım” D6/186

2.2.4. Geniş Zaman

Bolnisi-Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında geniş zaman çekiminin ana çizgileriyle diğer Karapapak/Terekeme ağızları ve Azerbaycan Türkçesiyle paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda *bağaram*, *inānarsāñ*, *hoş gèder*, *ğāydarīh* gibi örnekler, geniş zamanın olumlu çekimlerinde **/-(y)Ar/** ekinin korunduğunu gösterir. Bununla birlikte özellikle 3. çokluk şahıs çekimlerinde, diğer Karapapak/Terekeme ağızlarında da gözlenen bir özellik olarak geniş zaman ekindeki **/r/** ünsüzü ile çokluk ekinin başındaki **/l/** ünsüzü arasında gerileyici tam ünsüz benzeşmesi meydana gelmekte ve **/-ArlAr/** yapısı **/-AllAr/** biçimine dönüşmektedir (Güneş, 2013; Sarıkaya, 2001; Şirəliyev, 2008). *çıhallar*, *kesellər* gibi örnekler bu benzeşmenin Bolnisi-Dmanisi sahasındaki yansımalarıdır. Bu durum, bölge ağzında ses bilgisel etkileşimin çekim morfolojisi üzerinde de belirleyici olabildiğini göstermektedir.

Olumsuz geniş zaman çekiminde ise şahıs kategorilerine göre dikkat çekici bir ayrışma söz konusudur. Karapapak/Terekeme ağızlarında 1. tekil şahısta **/-mAr-/**, 2. ve 3. şahıslarda ise **/-mAz-/** tabanının kullanılması literatürde de tespit edilen bir durumdur (Güneş, 2013; Sarıkaya, 2001). Bolnisi-Dmanisi ağızlarından derlenen veriler de bu ayrışmayı büyük ölçüde desteklemektedir. Bu bağlamda *dānışammaram*, *ğārışammaram* örneklerinde 1. tekil şahısta,

yèrrēšmerih' örneğinde ise 1. çoğul şahısta /-mAr-/ tabanı görülür. *vèrmezsej*, *virmez*, *doğunmaz* örneklerinde ise 2. tekil ve 3. tekil şahıslarda /-mAz-/ tabanı kullanılmaktadır. *ğoymazdar*, *dōğramazdar* örneklerinde tanıklanan /-mAzdAr/ biçimi ise standart Türkiye Türkçesindeki /-mAzlAr/ yapısından ayrılan yerel bir 3. çokluk şahıs varyantı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla geniş zamanın olumsuz çekimi, Bolnisi-Dmanisi ağızlarında yalnızca ses bilgisel özellikleriyle değil, olumsuzluk tabanının şahıslara göre farklılaşması bakımından da dikkat çekmektedir.

Tablo 7: Geniş Zaman Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu	Olumsuz
/-ArAm/: <i>baħaram</i> “bakarım” D1/26, <i>baša sālaram</i> “anlatırım” B1/135	/-mArAm/: <i>dānišammaram</i> “söyleyemem” D3/121, <i>ğārışammaram</i> “karışamam” B1/61
/-ArsAN/: <i>inānarsāj</i> “inanırsın” B3/141, <i>tāniyārsāj</i> “tanırsın” B4/254	/-mAzsAN/: <i>vèrmezsej</i> “vermezsin” D1/348
/-(y)Ar/: <i>hoş gēder</i> “hoşuna gider” D3/15	/-mAz/: <i>virmez</i> “vermez” D1/293, <i>doğunmaz</i> “doğulmaz” B6/88
/-ArIH/: <i>ğāydarīh</i> “geri döneriz” B4/114	/-mArIH/: <i>yèrrēšmerih'</i> “yerleşmeyiz” B8/15
/-ArsIqIz/: <i>olābilērsiñiz</i> “olabilirsiniz” D3/164, <i>ğēdebilērsiñiz</i> “gidebilirsiniz” B3/24	-
/-AllAr/: <i>çıħallar</i> “çıkarlar” B1/106, <i>kesellēr</i> “keserler” B4/202	/-mAzdAr/: <i>ğoymazdar</i> “koymazlar” D4/26, <i>dōğramazdar</i> “doğramazlar” D6/32

2.2.5. Şimdiki Zaman

Bolnisi-Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında şimdiki zaman çekimi, standart Azerbaycan Türkçesindeki /-(y)Ir/ yapısından farklı olarak büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. *dōldurorsāj*, *tōkōrūh* ve *oturōrsuñuz* gibi örneklerde de görüldüğü üzere, bölgeye özgü geniş-yuvarlak ünlülü (/or-, -ör/) varyantlar aktif biçimde kullanılmaktadır. Bu varyantların yalnızca anlık bir dudak benzeşmesinden ibaret olmadığı, Türkiye Türkçesindeki -yor ekiyle morfolojik bir paralellik gösterdiği ve Oğuzca sahasındaki ortak eğilimleri yansıttığı görülmektedir. (Şirəliyev, 2008; Güneş, 2013). Yuvarlaklaşma eğiliminin dışında, bölge ağızlarında şimdiki zaman ekinin kapalı e'li (/ēr/) varyantı da yaygın bir kullanıma sahiptir. *ānnadēram* ve *ğāyrērām* örneklerinin ortaya koyduğu üzere /-ēr/ biçimbiriminin kalın ünlülü köklerle de birleşebilmesi, ekin bölge ağızlarında ünlü uyumundan bağımsızlaşarak kalıplaşma eğilimi gösterdiğini kanıtlamaktadır (Ercilasun, 2002; Rüstəmov ve Şirəliyev, 1967).

Şimdiki zamanın 2. tekil şahıs çekiminde görülen /r/ ünsüzü düşmesi, bölge geneline bakıldığında bu kategorideki en dikkat çekici farklılıklardan biridir. Çünkü literatürde bu düşmenin çoğunlukla kapalı e'li /-ēr/ varyantıyla sınırlı kaldığı belirtilmiştir (Güneş, 2013). Bolnisi'nin Fahrallı köyünden derlediğimiz kayıtlarda rastlanan *saħlyisāj*, *yāğlisāj* ve özellikle

yuvarlak ünlülü *götürōsēŋ* gibi örnekler, söz konusu ses olayının düz-dar ve yuvarlak-dar varyantlarda da -yerel düzeyde de olsa- ortaya çıkabildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bununla birlikte, şimdiki zaman çekimindeki aşınma eğiliminin sadece şahıs ekleriyle sınırlı olmadığı örnekler bulunmaktadır. Bu bağlamda fiil kökü ile zaman ekinin ileri derecede kaynaşarak büzülmüş biçimler oluşturduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Bolnisi ve Dmanisi'nin farklı köylerinden derlenen metinlerde karşılaşılan *yüür* (*yü-/yu- fiilinden*) ve *goor* (*goy-fiilinden*) biçimleri, kelime içinde sızıcılaşan ünsüzlerin zaman ekiyle birleşerek aşındığını ve eridiğini göstermektedir. Bu yapıların bireysel bir söyleyişten öte, bölge genelinde yaygınlık gösteren kalıplaşmış fonetik tercihler olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda bölgede saptadığımız “*el ēli yüür el de dönör özü yüür*” atasözü, söz konusu aşırı büzülmeli yapıların ağzın kolektif hafızasındaki yerini ve dile yerleşmiş fonetik bir kural olduğunu kanıtlayıcı niteliktedir.

İncelenen bölge ağzlarında şimdiki zamanın olumsuz çekimi, standart Azerbaycan Türkçesindeki */-mIr/* yapısının yanında yöreye özgü */-mēr-/* varyantıyla dikkat çekmektedir. Borçalı kapsamındaki ilgili literatürde bu yapıya değinilmiş olmakla birlikte (Güneş, 2013) saha derlemelerimizde saptadığımız *ālmērīh* ve *tānumēram* gibi örnekler, söz konusu ekin ünlü uyumunun dışına çıkarak kalın ünlülü köklerle de birleşebildiğini göstermektedir. Bu durum, bölge ağzındaki şimdiki zaman olumsuzluk biçimbiriminin (*/-mēr/*) büyük ünlü uyumundan bağımsızlaşarak kalıplaşma eğilimi gösterdiğini ve yöreye özgü tek şekilli bir kullanıma yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Şimdiki Zaman Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu	Olumsuz
<i>/-(y)IrAm/</i> : <i>rāzılıh</i> “onaylıyorum” D3/5, <i>gōzdürem</i> “gözlüyorum” D3/185, <i>garışdırırām</i> “karıştırıyorum” B10/4 <i>/-ērAm/</i> : <i>ānnadēram</i> “anlatıyorum” D1/54, <i>banğa gāyrērām</i> “kışlık hazırlık yapıyorum” B8/17	<i>/-mIrAm/</i> : <i>dēmirēm</i> “demiyorum” B1/134, <i>ögretmirēm</i> “öğretmiyorum” B6/62 <i>/-mērAm/</i> : <i>tānumēram</i> “tanımıyorum” D3/109, <i>aḥdarammērām</i> “aktaramıyorum” B3/111
<i>/-(y)IrsAŋ/</i> : <i>taniyırsaŋ</i> “tanıyorsun” D1/113, <i>bāğlıyırsaŋ</i> “bağlıyorsun” B5/48, <i>dōldurorsāŋ</i> “dolduruyorsun” B5/46 <i>/-(y)IsAŋ/</i> : <i>saḥlıyisāŋ</i> “saklıyorsun” B5/46, <i>yāğlisāŋ</i> “yağlıyorsun” B5/18, <i>götürōsēŋ</i> “götürüyorsun” B5/21	<i>/-mIrsAN/</i> : <i>ḥürmed</i> “hürmet edemiyorsun” B1/178, <i>gezmīrsēŋ</i> “gezmiyorsun” B2/88, <i>görmürseŋ</i> “görmüyorsun” B10/62
<i>/-ērsAŋ/</i> : <i>asērsaŋ</i> “asıyorsun” D2/28, <i>dānışērsaŋ</i> “danışyorsun” B3/197	<i>/-mērsAŋ/</i> : <i>getmērsēŋ</i> “gitmiyorsun” D6/145
<i>/-ēsAN/</i> : <i>yığēsāŋ</i> “yığıyorsun” B5/188,	

bilēsēn “biliyorsun” B9/91

/(y)Ir/: *piçılıyır* “fısıldıyor” D6/205, *yüür* “yıkıyor” B8/134

/-ēr/: *nāğarēr* “ne yapıyor” D3/184, *yāyēr* “yayıyor” B8/103

/(y)IrIH/: *tökōrüh’* “döküyoruz” D2/39, *telesiyirih’* “acele ediyoruz” B3/120, *gōyoruh* “koyuyoruz” B4/205

/-ērIH/: *dēerih’* “söylüyoruz” B4/10, *dolānerih* “dolanıyoruz” D5/24

/(y)IrsI(ηI)z/: *oturōrsunuz* “oturuyorsunuz” D2/47, *topluyursuz* “topluyorsunuz” B4/23, *éliyirsiñiz* “yapıyorsunuz/katıyorsunuz” B10/93

/-ērsI(ηI)z/: *bilērsiñiz* “biliyorsunuz” D1/68, *gālērsız* “kalıyorsunuz” B8/146

/(y)IllAr/: *düyün_ēlliyiller* “düğün ediyorlar” D1/63, *tökōller* “döküyorlar” B4/215

/-ēllAr/: *pişirēller* “pişiriyorlar” D6/54, *içēller* “içiyorlar” B7/64

/-mIr/: *taPbah_olmor* “bulmak olmuyor” D1/143, *gēdilmīr* “gidilmiyor” B1/66, *ōtmūr* “ötmüyor” B2/17

/-mēr/: *tānımēr* “tanımıyor” D4/9, *ifa edebilmēr* “çalmıyor” B7/28

/-mIrIH/: *götümörüh’* “götürmüyoruz” D2/16, *çāttırammırh* “yetiştiremiyoruz” B1/40, *çiharmırh* “çıkarmıyoruz” B2/48

/-mērIH/: *bejērmērīh’* “beceremiyoruz” D2/16, *ālmērīh* “almıyoruz” B8/84

/-mērsIηIz/: *düz ēllemērsiñiz* “doğru yapmıyorsunuz” D6/47

/-mIllAr/: *dēmiller* “söylemiyorlar” B1/95, *pişirmillēr* “pişirmiyorlar” B10/62

/-mēllAr/: *tiş batırabiļmēller* “güç geçiremiyorlar” D1/134, *gelemmēller* “gelemiyorlar” B9/115

2.3. Şekil Ekleri (Tasarlama Kipleri)

2.3.1. Şart Kipi

Bolnisi-Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında şart kipi çekimi bir yandan temel morfolojik yapıyı korurken bir yandan da ileri derecede fonetik aşınmalar göstermektedir. Literatürde ekin bazen yuvarlak varyantlarla kullanılabildiği belirtilse de (Güneş, 2013; Rüstemov & Şirəliyev, 1967) derlemelerimizde saptanan *oḡusañ, tüşse, döyseler* gibi örneklerde görüldüğü üzere ek, yuvarlak ünlülü köklerden sonra bile düz-geniş formunu korumuştur. Ayrıca şahıs ekleriyle kurulan birleşmelerde yine literatürdeki genel şemadan sapan özgün varyantlar tespit edilmiştir. Özellikle *ōsañ* örneğinde görülen /l/ ünsüzü düşmesi ile *içmesēz* örneğinde /η/ ünsüzünün erimesiyle oluşan büzülmeler, bölge ağzındaki hızlı konuşma eğiliminin şart kategorisindeki ileri safhaları olarak düşünülebilir. Aynı metin içerisinde hem *içmesēñiz* hem de *içmesēz* örneklerinin bir arada kullanılması da bölge ağızlarındaki morfolojik değişkenliğin ve dinamik yapının işareti olarak görülmelidir.

Tablo 9: Şart Kipi Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu	Olumsuz
<i>/-sAm/:</i> <i>göndersem</i> “göndersem” D6/132, <i>ōlsām</i> “olsam” B10/22	<i>/-mAsAm/:</i> <i>salmasam</i> “salmasam” D3/143
<i>/-sAη/:</i> <i>ōsaη</i> “olsan” D3/170, <i>oηusaη</i> “okusan” B8/96	<i>/-mAsAη/:</i> <i>gūlmasaη</i> “kalmasan” D4/84
<i>/-sA/:</i> <i>pīşse</i> “pişse” D3/37, <i>tūşse</i> “düşse” B4/142, <i>isdese</i> “istese” B7/7	<i>/-mAsA/:</i> <i>ōlmasa</i> “olmasa” D3/92, <i>goymasa</i> “bırakmasa” D4/62
<i>/-sAH/:</i> <i>aralansaη</i> “kurtulsak” D1/7, <i>isteseη</i> “istese” D3/65	-
<i>/-sAηIz/:</i> <i>isdıyirsēηiz</i> “istiyorsanız” B5/39, <i>gēlsēηiz</i> “gelseniz” B10/92	<i>/-mAsA(ηI)z/:</i> <i>içmeseηiz</i> “içmezseniz” D6/62, <i>içmesēz</i> “içmezseniz” D6/147
<i>/-sAlAr/:</i> <i>döyseler</i> “dövseler” B4/219	-

2.3.2. İstek Kipi

Bolnisi ve Dmanisi Karapapak/Terekeme ağızlarında istek kipi çekimi (/A/), bölgenin kendine özgü morfolojik varyantlarını ve arkaik özelliklerini yansıtır. Literatürde 1. tekil şahıs ekinin genellikle /-Am/ biçiminde kullanıldığı belirtilse de (Şiraliyev, 2008; Güneş, 2013) saha derlemelerimizde saptanan *ölöm* ve *ōturom* örnekleri ekin dudak benzeşmesine girerek yuvarlaklaşabildiğini ve *yōlluyum* ve *tānyım* örnekleri ise “y” ünsüzünün etkisiyle daraldığını göstermektedir.

İstek kipi çekimindeki en özgün morfolojik çeşitlilik ise 1. çoğul şahısta karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olan /-(y)AH/ yapısının yanında (*gāydaη*, *çēkilēh*), tarafımızca derlenen *gēlēyin* ve *gēdeyin* örnekleri, şahıs ekinin /-yIn/ varyantı ile de kurulduğunu göstermektedir. Bu arkaik kullanım, şahıs eklerinin çeşitliliğini ve ağızdaki eskicil unsurların sürekliliğini gösterir. Ayrıca olumsuz çekimlerde karşılaşılan *gētmıyēm*, *inānmıyāη* ve *olmıya* gibi yapılar, olumsuzluk ekinin de daralarak kalıplaştığını ve ağızdaki genel daralma eğiliminin burada da olduğunu göstermektedir.

Tablo 10: İstek Kipi Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu	Olumsuz
<i>/-Am/:</i> <i>ölöm</i> “öleyim” D4/9, <i>ōturom</i> “oturayım” D6/183, <i>aparām</i> “götüreyim” B9/98	<i>/-mIyAm/:</i> <i>gētmıyēm</i> “gitmeyeyim” B5/55
<i>/-Im/:</i> <i>yōlluyum</i> “yollayayım” D3/100, <i>tānyım</i> “tanıyayım” B3/1	<i>/-mIyIm/:</i> <i>gırmıyım</i> “kırmayayım” D1/105, <i>dēmiyim</i> “söylemeyeyim” B3/193
<i>/-AsAN/:</i> <i>gōresen</i> “göresin” D3/62, <i>tūşesen</i>	<i>/-mIyAsAN/:</i> <i>gētmıyēsēn</i> “gitmeyesin” B7/120

teklik şahıs emir çekiminde görülen /-GII/ ve onun n’li /-GIIn/ biçimleriyle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda Eski Türkçede ikinci teklik şahıs emir çekiminin eksiz veya /-GII/ ekiyle yapılabildiği, Karahanlı Türkçesinde ise /-GII/ yanında /-GIIn/ biçiminin de ortaya çıktığı belirtilmektedir (Güneş, 2013; Hacıeminoğlu, 1996). /-GII/ unsurunun emir biçimini kuvvetlendiren bir pekiştirme unsuru olarak değerlendirilmesi gerektiği de belirtilmektedir (Sertkaya, 1996).

Emir kipinin diğer şahıslarına bakıldığında 1. teklik şahısta /-(y)Im/, 1. çokluk şahısta ise /-AH/ biçimleri görülmektedir. Birinci teklik ve birinci çokluk şahıs eklerinin istek mi yoksa emir kipi içinde mi değerlendirilmesi gerektiği Türkoloji literatüründe tartışmalı olmakla birlikte, bu çalışmada Ercilasun’un bu biçimlerin emir kategorisi içinde değerlendirilebileceği yönündeki yaklaşımı esas alınmıştır (Ercilasun, 1994). Bu doğrultuda *yölluyum*, *görüm*, *tohuyah* ve *göreh* örnekleri emir kipi içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca 2. çokluk şahısta damak n’li /-(y)In/ biçimi *götürün* örneğinde, 3. çokluk şahısta ise /-sInnAr/ biçimi *ğansınnar* örneğinde tanıklanmaktadır. Bu biçimler, Bolnisi-Dmanisi ağızlarında emir çekiminin tarihî Türkçe ile ilişkilendirilebilecek unsurları ve bölgeye özgü seslik-morfolojik gelişmeleri birlikte barındırdığını göstermektedir.

Tablo 11: Emir Kipi Çekimi ve Kullanım Örnekleri

Olumlu	Olumsuz
<i>/-(y)Im/:</i> <i>yölluyum</i> “göndereyim” D3/100, <i>görüm</i> “göreyim” B3/3	<i>mIyIm/:</i> <i>dëmiyim</i> “söylemeyeyim” B3/193, <i>gëtmıyım</i> “gitmeyeyim” B5/55
<i>/Ø/:</i> <i>dānuş</i> “söyle” D1/30, <i>yüür</i> “koş” B8/102	<i>/-mA/:</i> <i>ëtme ëyleme</i> “etme eyleme” D6/85, <i>gëtme</i> “gitme” B10/34
<i>/Ø+(Iy)nAn/:</i> <i>geliynen</i> “gel” D3/95, <i>denen</i> “söyle” B8/77	
<i>/-sIn/:</i> <i>gëTsin</i> “gitsin” D3/128, <i>nëllesin</i> “ne yapsın” B4/92	<i>/-mAsIn/:</i> <i>dëmesin</i> “söylemesin” D1/371, <i>ölmāsın</i> “olmasın” B1/184
<i>/-AH/:</i> <i>tohuyah</i> “dokuyalım” D3/51, <i>göreh</i> “görelim” B4/76	<i>/-mIyAH/:</i> <i>inānmıyāh</i> “inanmayalım” B2/15, <i>çeh’mıyeh</i> “çekmeyelim” B4/122
<i>/-(y)IN/:</i> <i>götürün</i> “götürün” B1/145, <i>yāşıyın</i> “yaşayın” B2/90	<i>/-mIyIN/:</i> <i>ötumuyun</i> “oturmayın” B2/15, <i>yimēyin</i> “yemeyin” B5/172
<i>/-sInnAr/:</i> <i>ğansınnar</i> “kalsınlar” D1/129, <i>görsünner</i> “görsünler” B4/165	<i>/-mAsInnAr/:</i> <i>dağılmasınnār</i> “dağılmasınlar” B4/5, <i>itirmesinnēr</i> “yitirmesinler” B4/5

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tarihî ve siyasî nedenlerle Türk ağız araştırmalarında sınırlı ölçüde belgelenmiş Bolnisi ve Dmanisi rayonlarından derlenen özgün saha verilerine dayanan bu çalışma, yörede konuşulan Karapapak/Terekeme ağzının fiil çekim sisteminin başlıca morfolojik özelliklerini ortaya

koymaktadır. İncelenen veriler, bir yandan Karapapak/Terekeme ağızlarının bilinen çekim özelliklerinin sürdüğünü, diğer yandan şahıs kategorilerine göre farklılaşan biçimbirimlerin, daralma ve büzülmelerin, analitik kuruluşların ve tarihî biçimlerle ilişkilendirilebilecek bazı yapıların Bolnisi-Dmanisi sahasında kendine özgü varyantlarla temsil edildiğini göstermektedir. Bu bakımdan elde edilen bulgular, Borçalı ağız alanının fiil çekimi bakımından kendi içinde belirli bir morfolojik çeşitlilik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın dikkat çekici sonuçlarından biri öğrenilen geçmiş zaman çekiminde /-mİş/ ve /-If/ biçimbirimlerinin şahıslara göre dağılımıdır. /-mİş/ biçiminin I. şahıslarda, /-If/ biçiminin ise esas olarak II. ve III. şahıslarda kullanılması, Qazax ve Borçalı sahalarına ilişkin önceki tespitlerle genel olarak örtüşmektedir (Şirəliyev, 2008; Güneş, 2013). Bununla birlikte II. teklik şahısta tespit edilen gelmişşen örneği, bu dağılım içerisinde sınırlı bir farklılaşmanın da bulunabildiğini göstermektedir. Gelecek zaman çekiminde /-Aj/, /-ACA/ ve /-AJI/ biçimlerinin yanı sıra daralma, kaynaşma ve büzülmeye bağlı varyantların görülmesi de bu kategorideki çeşitliliği belirginleştirmektedir. Özellikle daha önce Marneuli rayonunun Lejveddin köyünde kaydedilen -aş/-eş varyantının Bolnisi rayonunun Kolayır köyünde de tespit edilmesi, söz konusu biçimin Borçalı ağız alanındaki yayılımının daha geniş olabileceğini düşündürmektedir (Əsədova, 2014, s. 827).

Geniş ve şimdiki zaman çekimleri de saha içindeki biçimsel çeşitlenmenin belirgin olduğu alanlardır. Geniş zamanın olumsuz çekiminde I. şahıslarda /-mAr-/ , II. ve III. şahıslarda /-mAz-/ tabanlarının kullanılması ve III. çokluk şahısta /-mAzdAr/ biçiminin görülmesi, şahıs kategorisinin çekim üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Şimdiki zamanda ise /-(y)Ir/ yapısının yanı sıra /-or-, -ör/ ve /-ër/ varyantlarının, olumsuz çekimde de /-mİr/ yanında /-mër-/ biçiminin kullanılması dikkat çekmektedir. Özellikle /-ër/ ve /-mër-/ biçimlerinin kalın ünlülü fiil tabanlarıyla da birleşebilmesi ile II. teklik şahıstaki /r/ düşmesinin farklı şimdiki zaman varyantlarında görülmesi, Bolnisi-Dmanisi sahasında şimdiki zaman çekiminin belirgin bir varyantlaşma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tasarlama kiplerinde de ortak yapılar ile yerel biçimlenmeler birlikte görülmektedir. Şart kipinde temel /-sA/ yapısı korunurken şahıs ekleriyle birleşmede büzülmüş biçimlerin ortaya çıkması, istek kipinde yuvarlaklaşmış ve daralmış varyantların bulunması ve I. çoğul şahısta /-(y)AH/ yanında /-yIn/ biçiminin kullanılması bu çeşitliliğin örnekleridir. Gereklik anlamının /-mAlI/ ekinin yanı sıra “lāzım” ve “gereh” unsurlarıyla kurulan analitik yapılarla karşılanması da çekim sisteminin dikkat çekici özellikleri arasındadır. Emir kipinde görülen -yenen/-nen biçimleri ise tarihî emir yapılarıyla ilişkilendirilebilecek unsurlar arasında değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Bolnisi-Dmanisi verileri, Borçalı Karapapak/Terekeme ağızlarının fiil çekiminde ortak morfolojik özelliklerin yanı sıra saha içi varyantların ve farklılaşmaların da bulunduğunu göstermektedir. Öğrenilen geçmiş zamandaki şahsa bağlı /-mİş/-/If/ dağılımı, gelecek zaman çekimindeki varyantlaşma ve -aş/-eş biçiminin Bolnisi’de de belgelenmesi, geniş ve şimdiki zamandaki şahsa ve biçime bağlı farklılıklar, analitik gereklik kuruluşları ile tasarlama kiplerinde görülen yerel biçimler çalışmanın öne çıkan sonuçlarını oluşturmaktadır. İncelenen bazı özelliklerin Kars-Arpaçay-Iğdır hattında daha önce kaydedilen Karapapak/Terekeme ağız özellikleriyle de paralellik göstermesi, Bolnisi-Dmanisi verilerinin

daha geniş Karapapak/Terekeme ağız coğrafyası içinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle çalışma, Borçalı sahasının daha az belgelenmiş Bolnisi ve Dmanisi kesimlerinden yeni fiil çekimi verileri sunarak bölgenin morfolojik çeşitliliğinin daha ayrıntılı biçimde belirlenmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aliyeva, N. (2021). Classification problems of the Azerbaijani dialects. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(Özel Sayı), 33–39. <https://doi.org/10.33206/mjss.739200>
- Demirkaya, E. G. (2021). *Kars Arpaçay ve Akyaka ağzları (inceleme-metinler-sözlük)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. (1994). Türkçede emir ve istek kipi üzerine. *Türk Dili*, 1(505), 3–9.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağzları* (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Əsədova, S. (2014). *Azərbaycan dilinin Borçalı şivələri (fonetik və qrammatik xüsusiyyətləri)* [Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı]. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.
- Güler, G., Akgül, A., & Şimşek, B. (2001). *Türklük bilgisi*. Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu.
- Güneş, B. (2013). *Borçalı (Gürcistan) Karapapak/Terekeme ağzı (inceleme-metinler-sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (2002). *Kuzey Azerbaycan-Dağıstan-Özerk Cumhuriyetler ve Karaçay Malkar Türk halk inançları*. Berikan Yayınevi.
- Kavaklıçeşme, H. (2010). *Kars ve Iğdır Azerileri ağzı (dil incelemesi-metin-dizin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rüstəmov, R. E., & Şirəliyev, M. Ş. (1967). *Azərbaycan dilinin gerb grubu dialekt ve şiveleri*. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı.
- Sarıkaya, M. (2001). Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman ve şimdiki zaman çekimleri ile Güney Azerbaycan Türkçesindeki örnekleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (10), 273–284.
- Sertkaya, O. F. (1996). Bolsungıl tep tediler. *I. Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül–3 Ekim 1988)* içinde (ss. 135–142). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirəliyev, M. (2008). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Şərq-Qərb.
- Tanrıverdi, Ə. (2017). *Azərbaycan dilinin tarixi grammatikası*. Elm və Təhsil.
- Valehoğlu, F. (2005). *Qarapapaqlar və onların XIX əsr hərbi tarixi*. Səda Neşriyyatı.

Yılmaz, H. (2018). *Kuzeydoğu Anadolu’da etnik kimlik: Terekemeler ve yaşam stratejileri*. Kültür Ajans Yayınları.

SUMMARY

This study examines the verb inflection system of the Karapapak/Terekeme dialects spoken in the Bolnisi and Dmanisi districts of Georgia’s Kvemo Kartli (Lower Kartli) region, an area that has remained relatively underdocumented in Turkish dialectology. Based on original field data collected as part of an ongoing doctoral dissertation, the study aims to identify the verb inflectional forms and their variants in the region and to determine the extent to which they correspond to or differ from features previously documented in the broader Karapapak/Terekeme dialect area, particularly Borchali. The research material was collected from sixteen settlements, six in Dmanisi and ten in Bolnisi. During the fieldwork, naturally occurring everyday speech of male and female informants from different age groups was recorded. Thus, verb conjugations and person suffixes were documented on the basis of spontaneous speech data. To preserve region-specific phonetic and morphological features, the recordings were transcribed. The analysis focuses on person suffixes, indicative tense categories, and non-indicative moods, while the identified forms are comparatively evaluated in relation to previous studies on the Borchali, Qazax, Kars, Arpaçay, and Iğdır areas.

The findings show that the Bolnisi-Dmanisi dialects preserve major inflectional features of Karapapak/Terekeme speech while also displaying systematic regional variation. Two principal sets of person suffixes are attested, forming the morphological basis of the tense and mood paradigms. The definite past tense is regularly marked by /-DI/, whose initial consonant generally retains its voiced /d/ quality. One of the most distinctive findings concerns the indirect past tense. In this category, /-mİş/ and /-If/ display a clear person-based distribution. While /-mİş/ occurs in the first-person singular and plural, /-If/, which developed from /-IP/ through the fricativization of /p/ to /f/, is used primarily in the second and third persons. In the third-person singular, /-If/ may combine with the copular suffix /-dIr/ and frequently appears as /-IfdI/ because of final /r/ deletion. With the exception of the form gelmişsēn attested in the second-person singular, the field data largely confirm this distribution.

The future tense exhibits particularly rich morphological variation. Alongside forms based on /-Aj/, /-ACAH/, and /-AJI/, numerous variants resulting from vowel narrowing, fusion, and contraction are observed. The characteristic /c/ > /j/ fricativization of Karapapak/Terekeme speech is also clearly reflected in future-tense morphology. A particularly significant finding is the attestation of the -aş/-eş variant in Kolayır village of Bolnisi. Since this form had previously been documented in Lejveddin village of Marneuli, its occurrence in Bolnisi suggests that its geographical distribution within the Borchali dialect area may be wider than previously assumed. In addition, a limited number of /-(y)AsI/ forms recorded in Dmanisi may represent residual instances of an older future-tense function.

The aorist and present-tense paradigms also display considerable variation. In the negative aorist, /-mAr-/ is used in first-person forms, whereas /-mAz-/ occurs in the second and third persons. The third-person plural form /-mAZdAr/ constitutes an additional regional variant. In the present tense, the system shows greater diversity than Standard Azerbaijani /-(y)Ir/.

Alongside /-(y)Ir/, rounded variants /-or, -ör/ and the closed-e form /-ër/ are actively used. The negative paradigm similarly includes both /-mIr/ and the regionally characteristic /-mër-/ form. The ability of /-ër/ and /-mër-/ to combine with back-vowel verb stems indicates that these forms tend to become morphologically fixed independently of vowel harmony. Moreover, /r/ deletion in the second-person singular and highly contracted forms such as *yüür* and *goor* demonstrate advanced fusion between the verb stem and the tense marker.

The conditional, optative, necessitative, and imperative moods likewise combine general Karapapak/Terekeme features with local and archaic forms. In the conditional, the basic /-sA/ structure is preserved, although contracted forms may arise when it combines with person suffixes. The optative contains rounded and narrowed variants, while the first-person plural may be marked not only by /-(y)AH/ but also by the archaic /-yIn/ variant. Necessity is expressed through /-mAli/, but analytic constructions with *lâzım* and *gereh* also play an important role. In the imperative, the -ynen/-nen forms may be associated with older second-person singular imperative formations in historical Turkic.

Overall, the verb inflection system of the Bolnisi-Dmanisi Karapapak/Terekeme dialects cannot be explained solely in terms of the preservation of inherited forms. Historical elements, person-based morphological distributions, phonetic erosion, contraction, analytic constructions, and locally established variants coexist within the same system. The parallels between the Bolnisi-Dmanisi data and features previously documented in Borchali and along the Kars-Arpaçay-Iğdır line support the existence of a broader dialect continuum extending from the South Caucasus to Northeastern Anatolia. At the same time, local variants demonstrate that the Borchali dialect area is internally differentiated. By presenting new field-based evidence from two comparatively underdocumented districts, this study contributes to a more detailed description of Karapapak/Terekeme verbal morphology and provides additional data for comparative dialect research in the region.